

В. Г. ВРУБЛЕВСЬКИЙ (Київ)

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК І УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

У 1998 році Академії наук України виповнилося 80 років. В останні роки надруковано цілий ряд публікацій, в яких відновлені сторінки історії створення Української Академії наук, висвітлюються перші кроки її діяльності.

Історично так склалося, що давня мрія української інтелігенції про створення національної Академії наук стала реальністю завдяки підтримці гетьмана П.Скорпадського та Уряду Української Держави.

В травні 1918 року Уряд України доручив роботу по створенню Академії наук Міністерству народної освіти та мистецтв М.П.Василенку, який тоді очолював міністерство, залучив до цієї справи ординарного академіка Російської Академії наук В.І.Вернадського, який в той час жив у Полтаві. Приїхавши на запрошення М.П.Василенка до Києва, В.І.Вернадський гаряче підтримав ідею створення на Україні Академії наук. Він вважав, що Україна дуже бідна центрами наукової роботи і завдяки створенню Академії наук навколо неї згуртуються всі наукові сили. В.І.Вернадський передбачав, що завдяки діяльності Академії наук Україна зуміє вийти на передові рубежі світової науки.

Ставши головою комісії по виробленню законопроекту про створення Української Академії наук, В.І.Вернадський, який був добре знайомий з академічною роботою, активно приступив до формування її складу. Міністерство освіти направило запрошення взяти участь у роботі Комісії і Українському Науковому Товариству.

Наведена нижче підбірка документів, які зберігаються у ЦДАВО (ф. 2201, оп.1, спр. 135, арк. 1, 2, 5) та Інституті рукописів ЦНБ АН України (ф. 10, спр. 32919, арк. 8в звор., 90, 93, 93 звор., 94, 95 звор., 97, 105 звор., 106, 119 звор., 118) розкриває відношення до створення УАН та їх взаємовідносини в роки становлення Академії).

Як бачимо із документів, створення Комісії по заснуванню Академії наук викликало неоднозначну, бурхливу реакцію серед членів Товариства. Справа в тому, що створене на зразок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові Українське наукове Товариство розглядалось його організаторами як безпосередній попередник Академії наук. Один із фундаторів Товариства

М.С.Грушевський зокрема писав, що “се товариство з львівським дало змогу поставити зараз же з революцією на твердий ґрунт не тільки організацію Укаїнської Академії наук, що було черговим постулатом українського громадянства протягом уже трьох десятиліть, але й українізацію наукових установ Києва і України, всього її наукового життя, що було висунуено як фактичне завдання революції вже в 1917 році¹. І дійсно, уже 29 березня 1917 року на загальних зборах УНТ було прийнято рішення про створення комісії по виробленню статуту Академії, а згодом затверджений її склад (див. документи №1-2). У квітні 1918 року у листі до Міністерства Освіти Української Народної Республіки УНТ знову заявляє про свої наміри перетворитися в Українську Академію наук (документ №3). Але нестабільність у політичному та громадському житті України, яка тривала протягом 1917-1918 рр. не дала змоги УНТ приступити до здійснення наміченого плану. В зв'язку з цим, створена комісія фактично ніякої роботи не провела.

Документи №4-8 свідчать про активізацію діяльності УНТ на терені створення Української Академії наук після того, як ця робота була проголошена державною справою і доручена Міністерству освіти та мистецтв. Як бачимо із цих документів, УНТ вважало, що УАН повинна була створюватися на базі товариства і при його активній участі.

Значній частині членів УНТ була не зрозуміла позиція М.П.Василенка, який фактично усунув УНТ від роботи по створенню УАН. Не всі також були згодні і з тим, що М.П.Василенко запропонував очолити комісію по створенню Академії В.І.Вернадському. З його ім'ям пов'язувалося побоювання, що Українська Академія наук буде створена на зразок Російської, і це в значній мірі загальмує розвиток деяких паростків знання (особливо українознавства). Деякі вчені, зокрема проф. М.С.Грушевський, вважали, що поки Україна не має визначних вчених у всіх галузях знання, було б за доцільне запросити до справи фундування Академії наук ряд вчених із-за кордону.

Із цих документів видно, що фактично при організації УАН існувало дві протилежні концепції. УНТ вважало, що майбутня академія має бути громадською асоціацією учених, де розвивалися б переважно гуманітарні знання, які становлять ядро української культури. М.П.Василенко і В.І.Вернадський, вважаючи цілком необхідним розвиток української культури в Академії наук був представлений увесь комплекс суспільних, природничих і прикладних наук².

Такі діаметрально протилежні погляди у розробленні концепції Академії наук і спонукали, на нашу думку, М.П.Василенка створювати Академію як самостійну державну установу.

Важливим був і матеріальний фактор. Адже для того, щоб втілити ідею створення УАН в житті потрібні були значні кошти. І не зважаючи на тяжке економічне становище, Уряд Української Держави оперативно виділив 40050 крб. на утримання Комісії по створенню УАН³ 200 тис. крб.

на початкові видатки на організацію УАН⁴ та 869216 крб. 69 коп. на утримання УАН до 1 січня 1919 р.⁵

За часів Директорії, яка зробила спробу ліквідувати УАН, відносини між УНТ і УАН загострилися. Ця було викликано тим, що з ініціативи УНТ Директорія доручила товариству переглянути Статут УАН та внести зміни в її складі. Із документів №9-11 видно, що УНТ досить оперативно провела цю роботу і передала до Директорії Статут і штати УАН. Але Директорія не встигла розглянути і затвердити ці документи, були внесені лише деякі зміни в Статут УАН щодо використання української мови.

І, нарешті, останній документ свідчить про встановлення між УАН і УНТ ділових стосунків і співробітництва. Як видно із документа №12 УНТ звернулося до УАН з проханням асигнувати кошти по обрахунку на грудень 1919 р. Необхідно відмітити, що не зважаючи на своє важке фінансове становище, УАН неодноразово задовольняла аналогічні прохання Товариства. У лютому 1921 р. в зв'язку з об'єктивними труднощами у фінансуванні Товариства та дублюванням і паралелізмом у роботі багатьох споріднених комісій та установ, враховуючи взаємну згоду УАН та УНТ Народним Комісаріатом Освіти було прийнято рішення про об'єднання Української Академії наук та Українського Наукового Товариства. З цією метою була створена об'єднувальна комісія, яка в основному і завершила цю роботу до червня 1921 р.

¹ Три Академії // Київські збірники історії й археології, побуту і мистецтва. – К., 1930. (1931). – 36.1. – С.4.

² Більш повно про це див.: Добров Г.М., Онопрієнко В.І., Храмов Ю.О., Матвеева Л.В., Кістерська Л.Д. Новий погляд на історію заснування Академії наук України // Вісник Академії наук Української РСР. – 1989. – №4. – С.61-62; Онопрієнко В.І., Щербань Т.О. Українське Наукове Товариство // Вісник Академії наук України. – 1990. – №11. – С.71.

³ Архів Президії АН України, №251, оп.1, спр.1, арк.27.

⁴ Державний Вісник. – 1918. – №30. – 4 серпня.

⁵ Там же. – 1918. – №73. – 22 листопада.

№ 1

Із протоколу загальних зборів Наукового Товариства у Києві

12/3 приводу пропозиції проф. М.Грушевського – вибрати комісію з 12 чол. і поручити їй обміркувати статут української Академії – ухвалено: в загальним зібранню секцій вибрати комісію з 12 чол. для вироблення статуту Академії і осібну комісію для вияснення фінансової сторони справи.

Підписи: Голова зборів М. Грушевський,
Секретар В. Прокопович

Засідання сполучених секцій

8 липня 1917 р.

Обрано комісію по утворенню Академії наук в складі: Лобода, Павлуцький, Лучицький, О.Грушевський, М.Грушевський, Корчак-Чепурківський, Ганицький.

Підписи: М. Грушевський, Корчак-Чепурківський,
О. Грушевський, Павлуцький

У.Н.Т.
в Києві

До Міністерства Освіти
Української Народної
Республіки

3 квітня 1918 р.

Рада У.Н.Т. в Києві, вважаючи, що в сей історичний момент будови Державного життя України, який вимагає напруження і розвитку всіх культурних сил краю, Наукове Товариство має значно розвинути й поширити свою науково-видавничу діяльність і не маючи матеріальних засобів на такий розвиток і поширення діяльності – звертається до Міністерства Освіти з проханням допомогти Товариству.

Досі, існуючи вже десять років, як невеличка культурно-наукова інституція, з дуже обмеженим бюджетом, в умовах, цілком несприятливих розвитку й поширенню науково-видавничої діяльності Укр. Наук. Тов-ва, скупивши коло себе видатніші наукові сили України, в скромних розмірах проводило свою діяльність: уряджало лекції й наукові прилюдні засідання; утворило секції для розроблення в них ріжних галузів знання по спеціальностям; видавало наукові “Записки”, збірники та інші наукові видання; засновало свою бібліотеку, поклато початок заснованню Музею.

В часи війни життя й діяльність Товариства значно підупали з причин загальних, а також і через зменшення коштів (членські вкладки мляво надходили, видання мало розходилися).

В минулому 1917 році почало поволі відновлювати в свою діяльність, але поширити й розвинути в такій мірі, яке належало б найвищій науковій інституції в момент відродження країни, що ступила на шлях широкого політичного й культурного життя, – не могло за браком коштів і відповідного помешкання.

Не маючи помешкання й коштів на потрібний штат служачих, не могли Товариство ні поширити та поповнити своєї бібліотеки, ні впорядкувати її та зробити приступною для користування широкого громадянства; не могло

урядити як слід свого музею; не могло поставити на відповідну височінь своєї науково-видавничої діяльності.

Тепер, при нинішньому розвитку політичного й державного життя країни, У.Н.Т. вважало необхідним для успіху культурно-просвітнього життя народу, широко проводити свою діяльність, систематично розробляючи різні галузі науки, знайомлячи й ширшу публіку з своїми роботами на наукових прилюдних засіданнях, проводячи інтенсивно видавництво наукових книжок, а також утворити фундаментальну наукову бібліотеку, упорядити й поширити свій музей та інші.

Маючи на увазі такий план своєї діяльності У.Н.Т. сподівається, що Міністерство Освіти піде йому назустріч в його потребах і допоможе йому коштами з державних фондів, асигнувавши на потреби Тов-ва 150000 (сто п'ятьдесят тисяч) рублів.

А стоячи на тому, що разом з поширенням всіх сфер своєї діяльності, Укр. Н.Т. має перетворюватись в Українську Акад. Наук., Рада Товариства прохає, в разі як се перетворення відбудеться біжучим році, асигнувати на се ще п'ятьдесят тисяч рублів, а значить усього на сей 1918 рік – 200000 рублів.

За Голову   О. Грушевський
Секретар   І.Ткаченко

№ 4

Із протоколу засідання Ради Товариства

9.VI.1918 р.

Присутні: М.А.Галін, Д.І.Дорошенко, О.Г.Грушевський, проф. Тутковський, Різниченко, Красівський (представ. від природничої секції), О.І.Левицький, О.Г.Черняхівський.

1). Заслухано запрохання міністерства освіти прислати представника від наукового товариства в справі витворення Української Академії наук у Києві та про справу вищої школи та наукових закладів.

2). Обрати делегацію з О.Левицького та П.Тутковського з метою в'яснити, що представництво Наукового Товариства повинно бути в комісії побільшено до 1/2 складу комісії; комісія повинна повідомити про дотеперішню працю наукового товариства, що наукове товариство само мало на думці перетворитися в Українську Академію наук і приступити до витворення статута її; запитати про особистий склад комісії; в'яснити, що мовою у виданнях академії повинна бути українська залишаючи інші мови лише для резюме; з'ясувати участь Наук. Тов-ва в комісії по справах вищої школи.

3). При Науковому Товаристві повинна утворитись Комісія в справі утворення і здійснення Академії наук, яка повинна допомагати праці представникам Наукового Тов-ва в комісії при міністерстві освіти.

Підписи: Тов. Голова Тов-ва О. Левицький
                  П.Тутковський, О.Черняхівський

Із протоколу засідання Ради Товариства

16.VI.1918 р.

Присутні: Ор. І.Левицький, П.І.Холодний, І.М.Стешенко, В.Л.Леонтович, О.С.Грушевський і представники від мед. секції – О.В.Корчак-Чепурківський, М.А.Галін і від природничої – Різниченко і Красовський.

2). З приводу утворення Академії Наук і обрання представників в Комісію ухвалено обрати по одному представникові від кожної секції; від медичної – О.Галіна. Від філологічної – проф. Тимченка, від природничої – проф. Тутковського, від історичної – Павлуцького; повідомити про се Міністерство.

Підписи: Ів. Стешенко, О.Грушевський,
П.Тутковський, О.Черняхівський

№ 6

Укр. Наук.Тов-во
в Києві
№4

До Українського
Міністерства Освіти
В Комісію по утворенню У.А.Н.

19.06.1918 р.

У відповідь на папер від 10 сього червня за №14/12619 повідомляємо, що в Науковому Товаристві існують чотири секції: історична, фільольогічна, медична й природнича, отже воно має прислати у вищевказану Комісію чотирьох представників, згідно з пропозицією прислати по одному від кожної секції.

Про день засідання Комісії Рада Товариства просить сповістити її.

Тов. Голови Ів. Стешенко

№ 7

Із протоколу зборів Наукового Товариства у Києві

23 червня 1918 року

Присутні: С.Ю.Гаєвський, С.В.Петлора, Ф.П.Магушевський, В.О.Магушевська, А.Л.Берло, О.Г.Лотоцький, П.І.Зайцев, Ів. М.Стешенко, М.Стасюк, Ів.Огієнко, М.Марковський, В.Різниченко, В.Косинський, П.Тутковський, О.Волошинов, О.С.Грушевський, В.Модзалевський, Д.Щербаківський, Е.К.Тимченко, С.Ф.Веселовський, О.Черняхівський, О.Корчак-Чепурківський, Е.Лукаsevич, Л.Добровольський, проф. Павлуцький та д-р Галін і члени співробітники: Ів.К.Пазенко, О.Хруцький, Н.Д.Ткаченко-Романович і А.С.Шалукаєва.

Головує д-р Галін, секретарем С.Гаєвський

Справа з утворенням Української Академії Наук

Заслухано протокола засідання від 29 березня 1917 р., де обговорена справа заснування Академії, а також і від того ж року про обрання комісії з 12 чоловік для розроблення статуту Академії Наук. З інформації виявляється, що статут комісією не складено, а лише зібрані де-які матеріали.

Д-р Галін повідомляє, що в справі заснування Академії відбулись кілька розмов між Міністерством Освіти і Ор.Левицьким. Представивши О.Левицькому ак.Вернадського, як голову комісії по організації Академії, Мін.Освіти М.П.Василенко заявив, що організація УАН – справа державна і переходить до Міністерства Освіти. Від Наукового Т-ва запрошено у Комісію двох представників, але зазначено, що по одному від секції; через те, що секції чотири, можемо послати чотири представника. До вибора представників визнано необхідним обговорити справу принципіально. Промовці констатують, що утворення Академії Наук повинно виходити органічно з Наук. Т-ва; яке має зорганізовані секції, свій музей, видання. Висловлюється здивування, як міг М.П.Василенко – член того ж Наук. Т-ва – віддавати цю справу до рук людям, мало відомим на Україні і до сеї пори не чути про таких людей, як проф. М.Грушевський, акад. В.М.Перетц, з іменами котрих поруч на записках Т-ва стоїть і йменя М.П.Василенка. А між тим у Києві вже відомо, що тих людей дуже обходить справа організації Академії і ак. Перетц навіть прислав проект статуту.

Після обговорення визнано, що у Комісії необхідно взяти участь, але разом з тим вивести постанову, де б було зазначено відношення Наук. Т-ва до цієї справи й ту постанову передати п. Міністрові через особливу делегацію, а також для відома і до Комісії.

До Комісії по виробленню постанови обрано: О.Лотоцького, Ів.Стещенко і Ів.Огієнка. У делегацію обрано проф. Павлуцького, пр.-доц. Корчак-Чепурківського та пр.-доц.Огієнка.

Після перерви зачитана вироблена форма і прийнята одногосно така постанова:

Українське Наукове Товариство ще з минувого року почало працювати над перетворенням цієї установи на Українську Академію Наук, для чого обрано було спеціальну Комісію. Тепер же Науковому Товариству стало відомо, що утворення Української Академії Наук клопочеться і Міністерство Освіти, яке склало для цього Комісію.

Українське Наукове Товариство вважало, що як стара українська наукова установа, воно повинно взяти як найширшу і як найближчу участь в організації Академії Наук.

А між тим справа організації комісії і запросини до неї відбуваються без участі і порозуміння з Наук. Т-вом, од якого перейнято ініціативу утворення УАН.

Висловлюючи свій жаль з приводу порушення законних громадських

прав Української Наукової інституції, загальні збори Українського Наукового Товариства 23 червня сподіваються, що Міністр Освіти, який разом з ним є членом Наукового Товариства, в дальшій праці над цією справою прийме до уваги значіння і ту роллю, яку відіграло Укр. Наук. Т-во в науковій роботі, що давало йому право на перетворення в Національну Академію Наук.

Після прийняття цієї постанови вирішено поки що остаточного рішення про участь у Комісії не виносити, а вернутись до цієї справи у найближчу неділю, коли будуть відомі наслідки розмови делегації з п.Міністром Освіти.

Підписи: Голова зборів Галін
Секретар С. Гаєвський

№ 8

Із протоколу загальних зборів Наукового Товариства у Києві

30 червня 1918 р.

Присутні: члени – Лукасевич, С.Кумакевич, В.Різниченко, Е.Опоків, П.Тутковський, В.Модзалевський, Д.Антонович, Е.Дяченко, Е.Тимченко, О.Корчак-Чепурківський, І.Огієнко, д-р Галін, Е.Антонович, А.Берло, Ф.П.Матушевський, Країнський, Каманін, Марковський, О.Г.Черняхівський, С.Ю.Гаєвський, С.Ф.Веселовський, М.Ф.Біляшевський, Б.Н.Кречун. Члени-співробітники: І.Щітковський, Н.Д.Романович-Ткаченко, І.Щоголів і Алешо.

Заслухали протокол попереднього засідання. Прийнято з поправкою: в записові промов окремих промовців додати, що особливо підкреслено було в промовах, що організація Академії ведеться не громадським способом, а чисто бюрократичним.

Далі головує Е.Тимченко, Секретарем С.Гаєвський.

І. Справа організації Академії Наук

Проф. Тутковський докладає про наслідки розмови делегації і мін. освіти М.Василенко. Делегацію вислухав; згодився на 4 представники від Наук. Т-ва. Справа ведеться як слід. Міністерство взяло на себе почин, бо Наук. Т-во не скоро провело б ту справу, а Академія мусить бути відкрита до осені і буде відкрита. Постанову прочитав, але не прийняв, бо найшов там для себе образливі вирази, яких він не може прийняти як міністр і не заслужив, як член Нук. Т-ва. Просив змінити постанову. Пр.-доц. Огієнко доповняє інформації. Доклад прийнято до відома. Визнано, що постанову змінити не можливо. Далі проф. Багалій інформує присутніх про погляди акад. В.М.Перетца на організацію Укр. Акад. Наук. В.М. стоїть не за казенний спосіб відкриття Академії, а за такий, який личить високій установі. На його гадку, організація Акад. повинна була поручена проф. М.Грушевському, який більше других потрудився на ниві укр. науки. В.М.Гадає, що верховна чи адміністративна власть виробляє лише основні

пакети (пункти) статуту, а в деталях розробляє перший склад академіків. Прив.-доц. Ів. Огієнко говорить, що і з погляду В.М. все стоїть гаразд. Справа організації Академії доручена добре відомому на Україні акад. Вернадському. Чи буде вироблено основні пункти, чи детально розроблений устав, залежатиме від самої комісії, в котру запрошено і акад. Перетца, і коли В.М. дивиться так на організацію Академії, то свої погляди напевно одстоїть.

Ухвалено: постанови не змінити.

Участь у комісії взяти.

Підписи: Голова зборів Е.Тимченко
Секретар С. Гаєвський

№ 9

Із протоколу засідання Ради Товариства

24.XII.1918 р.

Присутні: М.Грушевський, Е.Тимченко, О.Черняхівський, Галін, Тутковський, Павлуцький, Гаєвський.

5). Постановлено утворити комісію для розгляду та утворення статута Академії Наук із голови товариства, товариша голови і голів секцій.

№ 10

Із протоколу засідання Ради Товариства

29.XII.1918 р.

Присутні: М.Грушевський, О.Грушевський, Ів. Ганицький, Д.Дорошенко, Е.Тимченко, А.Ю.Кримський.

1. Голова повідомляє про заняття Комісії по перегляду Статуту Академії Наук. Рада приймає до відома рішення комісії.

2. В справі зміни складу Академії, вирішено, щ вибори переведе Комісія по перегляду Статуту Академії разом з 4 виборщиками, обраними загальним зібранням Наукового Товариства.

№ 11

Із протоколу засідання Ради 2 січня 1919 року

Були: М.С.Грушевський, О.С.Грушевський, О.І.Левицький, П.П.Тутковський, Ст.Ю.Гаєвський, А.Ю.Кримський і Д.І.Дорошенко, Г.П.Павлуцький, Д.В.Антонович.

2). Голова подає до відома, що до Директорії подано Статут, штати і пр., що стосується до Академії Наук.

Підписи: М.Грушевський, А. Кримський,
О. Грушевський

Із протоколу зборів Ради
Українського Наукового Товариства

28 грудня 1919 р.

Присутні: Голова Ради акад. Кримський, Голова Секції Мистецтва М.Макаренко, Голова технічної секції Т.Садовський, Голова Природничої секції О.Яната, Голова медичної секції Корчак-Чепурківський, Секретар Історичної секції І.Гермайзе, скарбник Ради Л.Чикаленко, Н.Чикаленко, О.Алешо.

1. Обмірковується справа з фінансовим становищем Товариства. Ухвалено звернутись до Української Академії Наук з проханням асігнувати по обрахунку на грудень місяць в розмірі 187490 крб., в зв'язку з тим, що Товариство Шкільної Освіти відмовило в асігуванні.

Підписи: Голова Ради – А. Кримський
Секретар – О. Алешо